

PRATARMĖ

Pokario metais tarybiniai archeologai, jausdami didelį rytų Lietuvos archeologinių šaltinių stygių, ėmė kasinėti šią Lietuvos sritį. Buvo iširta nemaža laidojimo paminklų — pilkapių, davusių labai vertingos medžiagos ne tik materialinei ir dvasinei kultūrai pažinti, bet ir visuomeninių santykių bei etninėms problemoms spręsti. Dabar jiems jau prigijo lietuviškų pilkapių vardas, ir jais plačiai remiamasi ieškant lietuvių genčių branduolio. Drauge pradėta kasinėti ir rytų Lietuvos piliakalnius. Daugiausia tai I m. e. tūkstantmečio pabaigos—II pradžios piliakalniai, dideli feodaliniai centrai, padėję suprasti sudėtingą to meto Lietuvos istoriją. Ir tik paskutiniaisiais metais atkreiptas dėmesys į pačių ankstyviausių šios srities piliakalnių tyrinėjimus. Apie tuos piliakalnius žinojome vien iš senesnių L. Kšivickio ir P. Tarasenos darbų.

L. Kšivickis XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje tyrinėjo tokius žinomus piliakalnius, kaip Dūkšto (Ignalinos raj.), Moškėnų-Laukupėnų, Petrešiūnų (abu Rokiškio raj.), Vorėnų (Molėtų raj.), ir duomenis paskelbė spaudoje. P. Tarasėna 1931—1936 m. kasinėjo Velikuškių ir Vosgėlių piliakalnius (abu Zarasų raj.). Kiti jo šios Lietuvos dalies tyrinėjimai yra buvę daugiau žvalgomojo pobūdžio. Minėtų garsių piliakalnių tyrinėtojų darbai ligi šiol vertingi, be to, vienintelis ir svarbiausias šaltinis seniausiems laikams tirti. Tačiau drauge pažymėtina, kad piliakalniai tuo metu buvo kasinėti tik iš dalies, visai neliesti įtvirtinimai, šlaitai. Aikštelių kultūrinis sluoksnis nebūdavo tiriamas iki nejudinto grunto, ir dėl to, suprantama, kasinėję žmonės negalėjo pastebėti daugelio labai reikšmingų detalių. Nekreipta dėmesio ir į kultūrinio sluoksnio stratigrafiją, dėl to netiksliai datuoti kai kurie radiniai, kartu padaryta ir ne labai pagrįstų išvadų. Gausius šiuose piliakalniuose randamus kaulo ir iš dalies akmens dirbinius tyrinėtojai skyrė vėlesniems laikams. Turbūt tai ir buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios L. Kšivickis susidarė nuomonę, jog rytų Lietuvos gyventojai buvę žemos kultūros. Todėl didelę mokslinę vertę turi paskutiniu metu kasinėti keli patys ankstyvieji rytų Lietuvos piliakalniai, kurių tyrinėjimų rezultatai labai papildė ir pakoregavo L. Kšivickio ir P. Tarasenos kasinėjimų duomenis. Tai Narkūnų, Utenos raj., Nevieriškės, Švenčionių raj., ir Sokiškių, Ignalinos raj., piliakalniai; jų tyrinėjimų duomenys ir skelbiami šioje knygoje.

Visi trys piliakalniai priklauso brūkšniuotosios keramikos kultūrai — vienai ryškiausių kui-

tūrų, paplitusių I tūkstantmetyje pr. m. e. ir I m. e. tūkstantmečio pirmojoje pusėje. Pavadinata pagal puodus, kurių paviršius būdavo išlyginamas žolių gniūžte ar specialiu dantytu štampu. Šia technika gamintos keramikos aptinkame jau akmens amžiuje, tačiau, laikui bėgant, keitėsi molio masė, iš dalies puodų forma, brūkšniavimo intensyvumas, kryptis ir kt. Atsiranda ornamentas, kuriuo būdavo puošiami puodų peteliai. Visi šie elementai dabar leidžia tiksliau klasifikuoti brūkšniuotąją keramiką, pasekti jos raidą. Tačiau kartu būtina reikia pabrėžti, kad ši keramika, kurios vardu pavadinta visa kultūra, yra tik vienas, bet jokių būdu ne svarbiausias brūkšniuotosios keramikos kultūros požymis. Archeologinę kultūrą paprastai apibūdina visas kompleksas elementų, o ne vienas kuris iš jų. Todėl apie brūkšniuotosios keramikos kultūrą kalbėti galima tik tada, kai jau yra aptikta nuolatinių įtvirtintų gyvenviečių — piliakalnių, svarbiausių šios kultūros paminklų, kurie atskleidžia savitus materialinės ir dvasinės kultūros reiškinius. Suprantama, patys piliakalniai bei jų įrenginiai daugiau susiję su ekonominiais ir socialiniais veiksniais, tačiau juose aptinkami gausūs ir įvairūs radiniai, statybos bei įtvirtinimų liekanos leidžia nustatyti tam tikrų kultūrų paplitimo ribas.

Pagrindinis brūkšniuotosios keramikos kultūros arealas yra vidurio Baltarusija ir rytų Lietuva. Paskutiniaisiais metais šios kultūros liekanų randama ir Latvijoje. Ten iširta piliakalnių, visais požymiais panašių į rytų Lietuvos ir Baltarusijos tyrinėtuosius. Rytuose, kai kurių mokslininkų (pvz., V. Sedovo) nuomone, šios kultūros gyvenvietės siekusios Sožą.

Brūkšniuotosios keramikos kultūra, išgyvenusi tokį ilgą laikotarpį ir paplitusi didžiulėje Rytų Europos teritorijoje, negalėjo būti vienalytė. Daug lėmė vietinės gamtos sąlygos, ryšiai su kaimyninėmis kultūromis ir kiti veiksniai. Skiriamos dvi didelės šios kultūros sritys: Rytų ir Vakarų. Paskutiniai jai priklauso Lietuvoje paplitusi brūkšniuotosios keramikos kultūra.

Kyla klausimas, kuo brūkšniuotosios keramikos kultūros pažinimą praturtino trys nauji iširti piliakalniai? Gauti duomenys leidžia daug geriau atskleisti šios kultūros žmonių gyvenviečių pobūdį, supažindina su verslais, amatais, atkuria minėtos kultūros atstovų gyvenimo vaizdą. Ypač vertingos informacijos sukaupta to meto pastatams rekonstruoti, iš dalies paaiškėjo net jų vidaus išplanavimas. Pirmą kartą aptikta iš akmenų krautų židinių, kuriuose ne tik gamintas valgis, lydytas metalas, bet ir prie

kai kurių buvo atliekamos tam tikros su kultu susijusios apeigos. Piliakalnių tyrinėjimai leido nustatyti pirmuosius gynybinius įtvirtinimus, ir, kas ypač svarbu, patikslino piliakalnių atsiradimo Lietuvoje laiką, kartu ir brūkšniuotosios keramikos kultūros pradžių. Be to, gausi keramika ir kiti piliakalnių radiniai padėjo nustatyti vieną iš lokalinių brūkšniuotosios keramikos kultūros grupių šiaurės rytų Lietuvoje.

Be bendrų dalykų, kiekvienas knygoje nagrinėjamas piliakalnis atskleidė ir kai ką savita. Antai Narkūnų piliakalnis — ligi šiol vienintelis paminklas, davęs neįkainojamos vertės duomenų senajai metalurgijai pažinti. Tai akivaizdžiai rodo atlikta metalo dirbinių spektrinė analizė, skelbiama atskiru straipsniu. Be to, tai pirmasis piliakalnis, kuriame pavyko atidengti pačių ankstyvųjų dirbtinių įtvirtinimų — aikštelės pakraščiu ėjusio ištisinio aptvaro — liekanų. Aptikta gana daug radinių, atspindinčių čia gyvenusių žmonių dvasinio gyvenimo apraiškas.

Nevieriškės piliakalnyje daugiausia rasta akmens dirbinių. Tai leidžia pasekti tiesioginį ryšį tarp ankstesnės virvelinės keramikos kultūros ir vėlesnės brūkšniuotosios keramikos kultūros. Be to, piliakalnis davė labai vertingos

informacijos pažinti aikštelės užstatymus, pavyko išskirti net statybos laikotarpius.

Sokiškių piliakalnio radiniai papildė iš Narkūnų sukauptus duomenis apie vietinę žalvario dirbinių gamybą I tūkstantmetyje pr. m. e., leido smulkiai suklasifikuoti brūkšniuotąją keramiką, kuri gali būti etalonas tolesniems šios keramikos tyrinėjimams.

Visuose aptariamuose piliakalniuose rasta įvairių kaulo ir rago dirbinių, tačiau pavienių piliakalnių dirbiniai skiriasi. Labai įvairių formų papuošalai — smeigtukai, taip pat ir strėlių antgaliai bei kita.

Knyga gausiai iliustruota tyrinėjimų planais, dirbinių piešiniais bei nuotraukomis. Be joje skelbiamų naujų šaltinių negalės išsiversti nė vienas brūkšniuotosios keramikos kultūros tyrinėtojas, ši knyga taps parankine daugelio archeologų knyga. Kadangi brūkšniuotosios keramikos kultūrą dauguma mokslininkų laiko baltų palikimu, tad tikimės, jog nauji duomenys labai pravers ne tik baltų, bet ir lietuvių etnogenezės tyrinėtojams.

REGINA VOLKAITE-KULIKAUSKIENE